

Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Yaşlı Hakları

İlhami Alkan Olsson

PhD., Chief Consultant, Raoul Wallenberg Institute

E-Posta: ilhami.alkan_olsson@rwi.lu.se

Geliş Tarihi: 2 Haziran 2019; Kabul Tarihi: 1 Ekim 2019

Doi: 10.24876/senex.2019.20

Künye: Alkan Olsson, I.(2019). Uluslararası İnsan Hakları hukukunda Yaşlı Hakları. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 3, 39-47.

 <https://orcid.org/0000-0002-7973-6197>

Özet

Uluslararası sözleşmeler, imzacı devletler açısında hukuki sorumluluk yarattıkları için uluslararası insan hakları rejiminin temel taşlarıdır. Ancak, insan haklarını korumaya yönelik uluslararası hukuki rejim, sadece Sözleşmelerden ibaret değildir. İnsan haklarının farklı alanlarını düzenlemeye yönelik pek çok başka belge ve karar da uluslararası insan hakları rejimini oluştururlar. Bu yazıda ilk olarak, uluslararası insan hakları hukukunda mevcut Sözleşmelerin ve 'yumuşak hukuk' niteliğindeki uluslararası normatif belgelerin yaşlı haklarını hangi düzeyde ele aldığı ve koruduğu incelenmektedir. İzleyen bölümde ise, yaşlı haklarını korumak için özel bir uluslararası sözleşmeye ihtiyaç duyulup duyulmadığına ilişkin farklı görüşler ele alınmaktadır. Ancak bu yazının amacı, yaşlı haklarına ilişkin uluslararası ve bölgesel nitelikteki normatif düzenlemelerinin tam bir listesini vermek değildir. Yazı esas olarak yaşlı hakları alanındaki uluslararası ve bölgesel düzenlemelerin genel niteliğini ortaya koymak ve bu alandaki gelişme dinamiklerini ele almak amacını taşımaktadır. Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, çocuk, ya da engelli gibi kırılgan veya dezavantajlı gruplardan farklı olarak, yaşlıların haklarını ele alan özel bir uluslararası sözleşmenin (henüz) olmadığıdır. Benzer şekilde, uluslararası insan hakları hukukunun çekirdeğini oluşturan sözleşme hükümlerinde de yaşlı haklarına ilişkin açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Buna karşın, bu sözleşmelerin kimi hükümlerindeki düzenlemeler doğrudan ya da dolaylı olarak yaşlı haklarını etkileyen özelliklere sahiptir.

Anahtar Kelimeler:

Yaşlı hakları • İnsan hakları • Uluslararası hukuk

Rights of Older Adults in International Human Rights Law

Abstract

International conventions are the backbones of the international human rights regime as they create legal responsibilities for signatory states. However, the international legal regime which is aimed at protecting human rights is not only consisted of conventions. This paper firstly examines to what extend the present conventions within the international human rights law and the international normative documents of "soft law" consider and protect the rights of the older adults. The second section examines several views on whether there is a need for a specific international law for protecting the rights of older adults. Yet, the aim of this paper is not providing a full list of the international and regional normative regulations relating to the rights of the older. It primarily aims at revealing the general features of the international and regional normative regulations relating to the rights of the older and considering the developmental dynamics in this field. The very first thing to say within this scope is that there is not a specific international law for the rights of older adults in contrast to the disadvantageous groups such as children or the disabled people. Similarly, there is not a clear regulation as to the rights of the older adults among the convention stipulations which form the core of the international human rights law. After all, several stipulations of these conventions have features that affect the rights of the older adults either directly or indirectly.

Keywords:

Rights of older adults • Human rights • International law

Giriş

Uluslararası insan hakları hukukunun gelişimi 2. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler'in kuruluşuyla hız kazanmış, bugünkü mevcut insan hakları hukuki rejiminin temelleri ise, 'İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi' (1948), 'Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'¹ (1966) ve 'Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'² (1966) ile atılmıştır.

İnsan hakları evrensel bildirgesi, doğuştan sahip olunan ve insandan geri alınamaz nitelikleriyle tüm insanların sahip oldukları haklar olarak kabul edilir. Ancak zamanla, bazı grupların haklarının daha nitelikli ve kapsamlı koruma altına alınmaları ihtiyacı ortaya çıktı. Mülteciler ("Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Uluslararası Sözleşme"), göçmen işçileri ve aileleri ("Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme"), çocuklar ("Çocuk Haklarına Dair Sözleşme"), engelliler ("Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme") bu türden belirli grupları hedefleyen sözleşme örnekleridir. Keza kadınlara yönelik tarihsel ve yapısal ayrımcılığın yol açtığı kabul edilemez durumun sona erdirilmesi ve kadınları hukuki açıdan ve pratik olarak güçlendirmek için kabul edilmiş olan "Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi", yine belirli bir insan grubunu (kadınlar) hedeflemesiyle başta söz edilen 'genel' nitelikteki sözleşmelerden farklılaşır.

Yukarıda adı geçirilen ve sayıları çoğaltılabilecek bazı sözleşmeler, ek protokol ve benzeri düzenlemelerle zamanın yeni ihtiyaçlarına göre genişletilmiş, ya da düzenlediği konunun belirli bir boyutu daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır³. Dahası, uluslararası hukukta 'sözleşmeler' kadar hukuki bağlayıcılığı olmamakla birlikte, insan haklarının farklı alanlarını düzenlemeye yönelik

veya önceden düzenlenmiş alanlara etki eden pek çok başka normatif değeri olan kararlar ve bildirgeler de vardır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu bildirgelerinden (örneğin, BM Genel Kurulu'nun 1959 tarihli "Çocuk Hakları Bildirgesi"), uluslararası insan hakları sözleşmelerine bağlı olarak kurulmuş komitelerin, ilgili sözleşmenin kimi maddelerini açıklığa kavuşturmak için yapmış oldukları yorumlarına (örneğin, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'sine bağlı kurulmuş olan 'İnsan Hakları Komitesi'nin Sözleşmeye ilişkin 'Genel Yorumları') kadar farklılık gösteren bu türden 'normatif faaliyetler', devletlerin düzenlenmiş o alana ilişkin pratiklerini etkileme gücüne sahiptirler. Hukuki bağlayıcılıkları olmamakla ya da sınırlı olmakla birlikte, normatif değer taşıyan, dolayısıyla devletlerin davranışlarını, politikalarını, ilgili sözleşmeyi uygulamasına yönelik etkilemesi mümkün bu tür karar, bildirge, yorum gibi normatif faaliyetler, uluslararası hukukta genel olarak *soft law* olarak adlandırılmaktadır⁴.

Bu yazıda ilk olarak, uluslararası insan hakları hukukunda mevcut sözleşmelerin ve *soft law* niteliğindeki uluslararası normatif belgelerin yaşlı haklarını hangi düzeyde ele aldığı ve koruduğu incelenecektir. Daha sonra ise, yaşlı haklarını korumak için özel bir uluslararası sözleşmeye ihtiyaç duyulup duyulmadığına ilişkin yaklaşımlar ele alınacak ve değerlendirilecektir. Bu yazının amacının, yaşlı haklarına ilişkin uluslararası ve bölgesel nitelikteki normatif düzenlemelerinin tam bir listesini vermekten ziyade, yaşlı hakları alanındaki uluslararası düzenlemelerin genel niteliğini ortaya koymak ve bu alandaki gelişme dinamiklerini ele almak olduğu hatırlanmalıdır.

Yaşlı Haklarının Mevcut Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Ele Alınışı, Korunması

Bu çerçevede söylenebilecek ilk şey, çocuk, ya da engelli gibi kırılgan veya dezavantajlı gruplardan farklı olarak, yaşlıların haklarını ele alan özel bir uluslararası sözleşmenin (henüz) olmadığıdır. Benzer şekilde, uluslararası insan hakları hukukunun çekirdeğini oluşturan sözleşme hükümlerinde de yaşlı haklarına ilişkin açık bir düzenleme bulunmamaktadır⁵. Buna karşın, bu sözleşmelerin kimi hükümlerindeki düzenlemeler doğrudan ya da dolaylı olarak yaşlı haklarını etkileyen özelliklere sahiptir. Yine, hukuki bağlayıcılıkları uluslararası sözleşmeler kadar olmasa da *soft law* niteliğindeki bazı uluslararası normatif belgelerde, özellikle de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Bildirgelerinde, yaşlıların insan haklarını doğrudan ya da dolaylı etkileyen düzenlemeler bulunmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere, 'Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme' veya 'Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme' benzeri, genel nitelikteki uluslararası insan hakları sözleşmeleri evrenseldir. Tüm insanlara uygulanır. Bir başka deyişle, bu düzenlenen haklardan yararlanmanız için nerede doğduğunuzun, ırkınızın, cinsiyetinizin, sosyal statünüzün, yaşınızın bir önemi yoktur. İnsan olmanız yeterlidir. Dolayısıyla bu türden sözleşme hükümlerinin hükümleri yaşlı insanlar için de geçerlidir. Örneğin, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin "Sağlık Standardı Hakkı" başlıklı 12. Maddesi'nin birinci fıkrası şöyle demektedir: "Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkesin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarına sahip olma hakkını tanır". Düzenlemede geçen "herkes" içinde elbette yaşlı insanlar da vardır ve dolayısıyla bu Sözleşme hükmüyle birlikte

imzacı devletler için yaşlıların "en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarını" hedeflemek hukuki bir sorumluluktur. Benzer bir şekilde, 'Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin "Adil Yargılanma Hakkı" başlıklı 14. Maddesi'nin birinci fıkrası şöyle demektedir: "Herkes mahkemeler ve yargı yerleri önünde eşittir. Herkes, hakkındaki bir suç isnadının veya hak ve yükümlülüklerle ilgili bir hukuki uyuşmazlığın karara bağlanmasında, hukuken kurulmuş yetkili, bağımsız ve tarafsız bir yargı yeri tarafından adil ve aleni olarak yargılanma hakkına sahiptir". Düzenlemede geçen "herkes" içinde elbette yaşlı insanlar da vardır. Dolayısıyla yaşlıların diğer herkes gibi mahkemelerde adil yargılanma veya hakkını arama hakkı vardır.

Bu türden, yaşlıları da kapsayan pek çok başka örnek verilebilir. Dahası uluslararası sözleşmelerin imzacı ülkeler tarafından uygulanmasını izleme amaçlı ve bağımsız uzmanlardan oluşan organ olan Komiteler ve bu Komitelerce ilgili uluslararası Sözleşmelerin değişik maddelerinin içeriğine ve uygulanmasına yönelik yapılan 'Genel Yorumlar', her ne kadar bu 'Genel Yorumlar' hukuken bağlayıcı olmasa da, ilgili hakkın içeriğinin normatif olarak güçlendirilmesinde çok önemli bir değere ve işleve sahiptirler. Bu Yorumlardan bazıları da ilgili sözleşme hükmüyle yaşlı hakları arasındaki ilişkiyi somutlaştırıcı ve açıklayıcı niteliktedir.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin uygulanmasının izlenmesi amacıyla kurulmuş olan "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 1995 tarihli ve 6 no'lu 'Genel Yorum'u, "Yaşlı Kişilerin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları" başlığını taşımaktadır ve Komite bu Yorumunda söz konusu Sözleşmenin hükümlerinin içeriğini ve buna bağlı olarak devletlerin hukuki sorumluluklarını yaşlıların

hakları perspektifiyle açıklığa kavuşturmaktadır⁶. Yaşlı kişilerin haklarına ilişkin özel bir uluslararası sözleşmenin olmadığı göz önüne alındığında, söz konusu Komite'nin bu alandaki çalışmaları değerli ve yol gösterici olarak kabul edilmelidir.

Bu çerçevede önemli bir nokta da, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin 2. Maddesinde yer alan 'ayrımcılık yasağı'dır. Buna göre, "Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, bu Sözleşmede beyan edilen hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer bir fikir, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum gibi herhangi bir statüye göre ayrımcılık yapılmaksızın kullanılmasını güvence altına almayı taahhüt ederler". Görüleceği üzere, ayrımcılığa yol açan nedenler sıralandığı halde, 'yaş', yasaklanan ayrımcılık halleri arasında sayılmamıştır. Keza benzer bir listelemenin yapıldığı İnsan Hakları 'Evrensel' Bildirgesi'nde de 'yaş' ayrımcılığına açıkça yer verilmemiştir⁷.

Bu durum elbette yaş nedeniyle ayrımcılık yapılabileceği anlamına gelmemektedir. İnsan hakları hukuku rejimi, diğer herhangi bir hukuksal düzenleme rejimi gibi tarihsel gelişimi içinde ele alınmalıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabul edildiği 1948 yılında veya temel insan hakları sözleşmelerinin kabul edildiği 1960'lı yıllarda yaşlılık uluslararası toplumun gündeminde önemli bir yer işgal etmiyordu. Savaşların, ırkçılığın, ekonomik yeniden yapılanmanın merkezde olduğu koşullarda yaşlı bireylerin hakları ve sorunları acil müdahale gerektiren alanlar arasında değildi. Yaşlılar ve sorunları, hem nüfusun yaşlanmaya başladığının ortaya çıkması hem de bu durumun refah devleti modeli üzerindeki muhtemel etkilerinin tartışılmasıyla, bir bakıma sorunsallaştırılmasıyla uluslararası toplumun gündemine geldi. Yaşlılığın uluslararası toplumun gündeme artan biçimde gelmesinin

bir diğer önemli nedeninin, 1980'li yıllarda refah devleti modelinin neoliberal küreselleşmeyle de bağlantılı olarak krize girmesi olduğu söylenebilir. 1990'lar, aşağıda da görüleceği gibi, gerçekten de yaşlı bireylerin haklarının normatif düzeyde ele alındığı yıllar oldu. Yaşlanan nüfusun sağlık, emeklilik, konut, bağımsız yaşama, kendini gerçekleştirme ve benzeri alanlarda artan talepleri ve refah devleti modelindeki çözümlerin bu tür kazanımları tehlikeye sokması gibi olgular, uluslararası insan haklarını rejiminin yaşlılık alanını düzenlemesi taleplerinin artmasıyla sonuçlandı. Yine son birkaç on yılda yaşanan yaşlılık algısındaki antropolojik ve kültürle değişimlerin de, toplumun yaşlı bireylerin hak ve sorunlarına yaklaşımında köklü değişikliklere yol açtığı söylenebilir.

Uluslararası insan hakları hukuki rejiminin genel nitelikteki sözleşmelerinin yaşlı bireylerin haklarına yönelik açık bir referans içermediğine değinilmişti. Buna karşın, kimi bazı belirli grupların haklarını koruma amacıyla kabul edilmiş bazı uluslararası sözleşmelerde ilgili gruplar içindeki yaşlı bireylerin haklarını korumaya yönelik açık referanslar bulunmaktadır. "Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme"nin ayrımcılık yapılmamasına ilişkin 7. Maddesi yaş temelli ayrımcılığa açık bir referans içermektedir. "Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi"nin 'sosyal güvenlikten yararlanma' hakkını düzenleyen 11. Maddesi (1/e); "Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme"nin 'Sağlık' hakkını düzenleyen 25. Maddesi (b fıkrası) ve 'Yeterli Yaşam Standardı ve Sosyal Korunma' hakkını düzenleyen 28. Maddesi (2/b), 'Yaş'a açık referans veren uluslararası sözleşme hükümlerine örnek olarak gösterilebilir. Belki burada anlamlı olabilecek bir not da, 'yaş'a açık referans içeren bu türden

sözleşmelerin tamamının, 1980'li yıllar ve sonrasında, yani yukarıda açıklandığı üzere, yaşlılığın uluslararası toplumun gündemine giderek daha fazla girdiği görece yakın bir dönemde imzalanmış olunduğudur.

Bilindiği üzere, uluslararası insan hakları rejimi yalnızca Birleşmiş Milletler çerçevesinde oluşturulan normatif yapıyla sınırlı değildir. Bölgesel insan hakları rejimleri de yaşlı bireylerin haklarının korunması ve bu alandaki gelişme eğilimlerinin anlaşılması açılarından önem taşımaktadır. "Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesinin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanında Ek Protokolü"nün (San Salvador Protokolü) 'Yaşlıların Korunması' başlıklı madde 17. Maddesi, "Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi"nin 'Yaşlı Hakları' başlığını taşıyan 25. Maddesi; Bolivya, Kolombiya, Ekvador, Peru ve Venezuela'nın oluşturduğu 'And Ülkeleri Topluluğu'nun (Comunidad Andina) "İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi İçin And Ülkeleri Şartı"nın (the Andean Charter for the Promotion and Protection of Human Rights) 46 ve 47. Maddeleri; "Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı"nın 18(4). Maddesi ("Yaşlılar ve engelliler, fiziksel ve moral gereksinimlerini karşılayacak özel önlemlerle korunma hakkına da sahip olacaklardır") bu çerçevede ilk akla gelen örnekler arasındadır.

düzenleme ve faaliyetlerin başında, Birleşmiş Milletler Genel Kurul (BMGK) kararları gelir. Her zaman bir uluslararası sözleşmenin imzalanmasıyla sonuçlanmamakla birlikte, uluslararası hukukta yeni bir alanın bir sözleşmeyle düzenlenmesi öncesi, devletler farklı nedenlerden dolayı genellikle soft law araçları kullanarak bu alanı devletler üzerinde hukuki bağlayıcılık yaratmayacak biçimde düzenlerler.

Bu çerçevede, yaşlı bireylerin hakları alanında da BMGK'nin normatif etkiler yaratabilecek faaliyetleri önem taşımaktadır. BMGK'nin inisiyatifiyle toplanan 1982 tarihli 'Yaşlılık Dünya Kurulu' (World Assembly on Ageing) ve bu Kurulun sonucu ortaya çıkan ve yaşlı haklarına özel ilk uluslararası belge olma niteliğine sahip 'Viyana Uluslararası Yaşlanma Eylem Planı' (Vienna International Plan of Action on Ageing), dünyada yaşlı nüfusun karşılaştığı sorunlara ilişkin hükümetleri izleyebilecekleri politikalar ve bu çerçevede sivil toplum kuruluşlarla işbirliği meselelerini ele almaktaydı. Söz konusu Eylem Planı, yaşlılık ve yaşlı haklarına ilişkin veri toplanması, bu alanda uzmanlaşma, eğitim ve araştırmalar yürütülmesinden, yaşlıların sağlığı, beslenmesi, korunması, konut hakkı, sosyal refah, gelir güvencesi ve eğitimlerine kadar pek çok alanda 62 tavsiye niteliğinde karar içermektedir⁸. Eylem Planı'nın bir bakıma başta Avrupa'da olmak üzere, dönemin refah toplumu modelinden esinlendiğini ve refah toplumunda yaşlıların toplumun 'eşit yurttaşlar' olarak sahip olduğu haklar yaklaşımını evrensel politikalar olarak yaygınlaştırılmasını hedeflediği de söylenebilir.

BMGK'nin kabul ettiği 1991 tarihli 'Yaşlı Bireyler İçin Prensipler' (the Principles for Older Persons), yaşlılara yönelik hak temelli yaklaşımın uluslararası gündemde yer bulmaya başladığının önemli göstergeleri arasındadır. İlk taslağını, yaşlı hakları alanında faaliyet gösteren bir uluslararası sivil toplum kuruluşu olan 'Uluslararası Yaşlılık Federasyonu'nun (International Federation on Ageing) hazırlamış olduğu Prensipler, beş başlıkta hak temelli bir çerçeve çizmeyi hedeflemekteydi. Bunlar; yaşlıların bağımsız bir hayat sürdürebilmesi, kendilerine ilişkin kararlara katılma hakkı, yaşlı bakımı, yaşlıların kendilerini gerçekleştirebilme/ gelişmeye devam edebilme hakkı (self-fulfillment) ve insan onuruna uygun bir yaşam.

BMGK'nin kabul ettiği 1992 tarihli iki belge, yaşlı hakları meselesinin uluslararası toplumun gündeminde yer almaya devam ettiğini göstermektedir. '2001 İçin Küresel Yaşlanma Hedefleri' (the Global Targets on Ageing for 2001) ve 'Yaşlanma Üzerine Bildiri' (the Proclamation on Ageing) isimlerini taşıyan bu belgeler, büyük ölçüde hükümetleri yaşlı haklarında 2001 yılında varmak istedikleri yer için kendi ulusal hedeflerini belirlemeye teşvik etmeyi ve bu çerçevede pratik bir rehber işlevi görmeyi amaçlamaktaydı.

2002 yılında Madrid'de yapılan 'Yaşlılık Üzerine İkinci Dünya Kurulu' (the Second World Assembly on Ageing) ve bu toplantıda kabul edilen 'Politik Deklarasyon' (the Political Declaration) ve 'Madrid Yaşlılık Üzerine Uluslararası Eylem Planı' (the Madrid International Plan of Action on Ageing) yine bu çerçevede hatırlanmalıdır⁹. 'Politik Deklarasyon' ile BM üyesi ülkeler insan haklarının teşviki ve korunması sözünü verirken; yaş ayrımcılığı, ihmal, istismar ve şiddetin ortadan kaldırılması çağrısından bulunmuşlardır. 'Madrid Uluslararası Eylem Planı' ise, çalışma hakkı, sağlık hakkı, katılım ve fırsat eşitliği ile yaşam boyunca fırsat eşitliği ilkelerini içermekte ve yaşlıların karar alma süreçlerine tüm seviyelerde katılımlarının önemini vurgulamaktadır¹⁰.

BMGK, uluslararası hukukta yaşlı bireylerin haklarının hukuki çerçevesini ortaya koymak, bu alanda var olan muhtemel eksiklikleri saptamak, bu eksikliklerin en iyi şekilde nasıl giderilebileceğine ilişkin önerilerde bulunmak üzere 21 Aralık 2010 tarihinde "Açık Uçlu Çalışma Grubu" kurulması kararı almıştır¹¹ (UNGA, 2012). Söz konusu Çalışma Grubu tüm ülkelerin katkılarına açıktır. Çalışma Grubu 10. toplantısını Aralık 2019'da Roma'da yapacaktır.

Son dönemde yaşanan önemli bir gelişme de, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin 2014 yılında ilk kez yaşlı bireylerin hakları üzerine bağımsız bir uzman atamasıdır¹². Rosa Kornfeld-Matte'in bu önemli görevinin kapsamı, yaşlı bireylerin hakları alanında hükümet raporlarını incelemek, bu konuda raporlar yazmak ve uluslararası kamuoyunun dikkatini bu alanda yaşanan sorunlar ve imkanlara çekmektir. Her ne kadar bağımsız uzmanın kararları ve raporları hükümetler açısından hukuki bir bağımlılık yaratmasa da, kuşkusuz yol göstericilik bağlamında çok değerli bir işlevi olacaktır.

Rosa Kornfeld-Matte'in da katkılarıyla 12-13 Kasım 2018 tarihlerinde Viyana'da toplanan 'Birleşmiş Milletler Yaşlılık Uzmanları' konferansı sonucunda yayımlanan, "Yaşlı Bireylerin Hakları Üzerine Viyana Bildirgesi", her en kadar hukuki bağlayıcılığı olmasa da, yaşlı bireylerin insan hakları alanında dikkate değer bir diğer gelişme olmuştur. Viyana Bildirgesi'nin önemli sonuçlarından birisi de, yeni teknolojiler, özellikle de dijitalleşmenin yaşlı bireylerin yaşamları ve hakları arasında kurduğu ilişkidir.

Yaşlı Bireylerin Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme Gerekli mi?

Uluslararası insan hakları hukukunda yaşlı bireylerin insan haklarını düzenleyen bir uluslararası sözleşmenin (henüz) olmadığına yukarıda değinilmişti. Ancak dünya nüfusundaki demografik gelişme eğilimleri, refah toplumu modelinin son yıllarda karşılaştığı güçlüklerin yaşlı bireylerin hakları üzerindeki olumsuz etkileri, yaş ve yaşam konusunda değişen anlayış ve benzeri nedenlerle uluslararası toplumda artan biçimde, tıpkı çocuk hakları sözleşmesi ve engelli hakları sözleşmesi benzeri, yaşlı

haklarının korunmasına yönelik belirli uluslararası bir sözleşmenin gerekliliği üzerine artan bir talebin ve tartışmanın var olduğunu gözlemek mümkün.

Yaşlı bireylerin insan haklarını korumaya yönelik uluslararası bir sözleşmenin var olmasının yaşlı bireylerin haklarının daha etkili korumasına imkân vereceğini savunanlara göre, böyle bir sözleşme ile söz konusu uluslararası sözleşmenin getirdiği hükümlerin ulusal yasalara entegre edilmesi, yani 'iç hukukun' bir parçasına dönüşmesi mümkün olacak, dolayısıyla yaşlı bireylerin insan hakları pek çok ülkede daha iyi bir noktaya getirilebilecektir.

Bir başka deyişle, böylesi belirli uluslararası bir sözleşme ile hükümetler pozitif bir yükümlülük üstlenmek durumunda kalacaklar ve yaşlı bireylerin insan hakları pek çok alanda daha ileri bir noktaya taşınabilecektir. Ayrıca, sözleşme hükümlerinin imzacı ülkelerde nasıl uygulandığının denetlenmesi mümkün olacaktır.

Yine böyle bir sözleşmede yer verilebilecek yaş temelli ayrımcılığın her alanda engellenmesine yönelik bir hüküm sayesinde, sağlık hakkından, çalışma ve ekonomik koşullara kadar pek çok farklı alanda sistematik ve kültürel açılardan yerleşik ayrımcılık pratikleriyle daha etkin mücadele edilebileceği de öngörülmektedir.

Yaşlı bireylerin insan haklarını korumaya yönelik uluslararası bir sözleşmenin, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin yapısına benzer biçimde, yaşlı bireylerin hem medeni ve politik hem de ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını birbirleriyle ilişkilendirilmiş biçimde yer alması, bu hakların birbirlerini destekleyen ve bütünleyen özellikleri sayesinde, hakların çok daha tamamlayıcı biçimde korunabileceği ve desteklenebileceği de öngörülmektedir.

Ancak yaşlı bireylerin insan haklarının daha iyi korunması için bu alana özgü uluslararası bir

sözleşmenin gerekli olduğu görüşüne katılmayanlar da oldukça fazladır. Uluslararası bir sözleşme gerekliliğine itiraz edenlerin temel dayanakları arasında, belirli grupların hakları temelli uluslararası sözleşmelerin, insan haklarının 'evrenselliği' ve herkesi kapsayıcı genel niteliğe sahip olduğu iddialarını zayıflattığı bulunmaktadır. Bir başka karşı dayanak ise, uluslararası sözleşmeler her ne kadar hukuki bağlayıcılığa sahip olsalar da, pratikte hükümetleri bu sözleşmelerin hükümlerine uymaya zorlamak hayli güç olmaktadır. Uluslararası yeni bir sözleşme hazırlanmasının hem zaman hem de siyasi/hukuki maliyeti oldukça yüksek olacaktır. Dahası, yaşlı bireylerin haklarını korumayı amaçlayan uluslararası bir sözleşmenin getireceği sorumluluklar devletlere bütçesel yükler getireceği için, böylesi bir sözleşme formel olarak her ne kadar bağlayıcı olaksa da, böylesi bir sözleşmenin hükümleri içeriği soft law niteliğinde olacak ve devletleri bu hükümlere dayanarak zorlamak zaten mümkün olmayacaktır. Kısacası, soft law niteliğinde, hukuki zorunluluk getirmeyen kararlarla bu hakların korunması ve geliştirilmesi pekâlâ mümkün olabilir, dahası tercih edilebilir. Bu türden itirazlar ileri sürenlere göre, bu alandaki düzenlemelerin formel hukuki bağlayıcılık özelliklerine ağırlık vermek yerine, elde var olan genel uluslararası insan hakları sözleşmelerinin ilgili hükümlerinin ve rehber niteliğindeki kararların ülke pratiklerinde uygulanma düzeylerine yönelik önceliklenme daha yararlı olacaktır¹³.

Sonuç Olarak

Yazıda, uluslararası insan hakları hukukunun temelini oluşturan uluslararası sözleşmelerin, tüm insanlara getirdiği hak ve güvencelerin yaşlı bireyler için de geçerli olduğu vurgulandı. Ancak, Birleşmiş Milletler çerçevesi içinde çocuklar, kadınlar, engelliler gibi belirli gruplar için kabul edilen ve o gruba spesifik

sözleşmeler benzeri bir uluslararası düzenlemenin yaşlı bireylerin insan hakları için (henüz) bulunmadığı da belirtildi. Bu çerçevede gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da, yaşlı bireylerin insan haklarının korunmasına ilişkin tartışma ve normatif gelişmelerin, hukuk dışı alanlardaki gelişmelerle yakın ilgisidir. Demografik değişimdeki eğilimler, refah toplumu modelinin ekonomik küreselleşme sürecinde karşılaştığı güçlükler, yaş, yaşlılık kavramına ve olgusuna ilişkin değişen algılar, yeni teknolojik gelişmelere ve benzeri hukuk dışı alanlardaki gelişmelerin, uluslararası insan hakları hukukunun bu alanda nasıl bir gelişme göstereceğini etkileme potansiyelinin yüksek olduğu öngörülebilir. Bu bağlamda, özellikle de belirli gruplara özgü uluslararası düzenlemelerin, sadece bu alanda uluslararası bir sözleşme olduğu için, o alandaki sorunların çözülmesi mümkün olamayacağı göz önüne alındığında, yaşlı bireylerin insan haklarının korunmasına ilişkin tartışmaların dar anlamda hukuk tekniğini aşan; insan, toplum, kültür ve ekonomi boyutlarını ve bu alanlardaki dönüşüm ve potansiyelleri dikkate alan çok boyutlu bir süreci işaret ettiği söylenebilir.

Not

1 Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilmiş, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2 Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilmiş, 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

3 Örneğin, "Çocuk Hakları Sözleşmesi"nin protokolü olan, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahişeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol".

4 Uluslararası hukukta 'soft law' olarak tanımlanan bu türden normatif karar ve düzenlemelere ilişkin, bakınız Alkan Olsson, İlhami (2015) "Four Competing Approach to International Soft Law", 58, Scandinavian Studies in Law, p. 178-196.

5 'Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'; 'Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'; 'Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'; 'Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme', 'Her Türü Irk Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme'.

6 Komite'nin 6 no'lu Genel Yorumu için bakınız, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CESCR/Shared%20Documents/1_Global/INT_CESCR_GEC_6429_E.pdf

Genel Yorum'un 'İnsan Hakları Ortak Platformu' tarafından Türkçe'ye çevrili için bakınız, <http://www.ihop.org.tr/2007/12/11/ekonomik-sosyal-ve-kultuerel-haklar-komitesi/>.

Komite'nin yaşlı bireylerinin haklarına doğrudan değinen 6 no'lu Genel Yorumunun yanısıra, sözleşmeye taraf devletlerin hukuki sorumluluklarının niteliklerini açıklığa kavuşturduğu 3 no'lu Genel Yorumu; 'Yeterli Konut' hakkının ele alındığı 4 no'lu Genel Yorumu; Engelli Haklarının ele alındığı 5 no'lu Genel Yorumu; 'Yeterli Beslenme' hakkının ele alındığı 12 no'lu Genel Yorumu; 'Eğitim Hakkı'nın ele alındığı 13 no'lu Genel Yorumu; "Mümkün Olan En Yüksek Seviyede Sağlık Standartlarına Sahip Olma Hakkı'nın ele alındığı 14 no'lu Genel Yorumu ve 'Sosyal Güvenlik Hakkı'nın ele alındığı 19 no'lu Genel Yorumu yaşlı bireylerin haklarına ilişkin dolaylı, ancak önemli ve tamamlayıcı bilgiler içermektedir.

7 Ayrımcılığa ilişkin yasağı düzenleyen, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 2. Maddesi şöyle demektedir: "Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin bu Bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir".

8 'Viyana Uluslararası Yaşlanma Eylem Planı', yasal olarak bağlayıcı olmasa da, BM Genel Kurulu'nun 1982 tarih ve 37/51 sayılı kararıyla da normatif olarak güçlendirilmiş durumdadır.

9 'Madrid Yaşlılık Üzerine Uluslararası Eylem Planı' yasal olarak bağlayıcı olmasa da, BM Genel Kurulu'nun 2002 tarih ve 57/167 sayılı kararıyla da normatif olarak güçlendirilmiş durumdadır.

10 Birleşmiş Milletler mekanizması içinde yaşlı bireylerin hakları alanındaki normatif gelişmelerin kronolojik gelişimi için bakınız, <https://www.ohchr.org/EN/Issues/OlderPersons/IE/Pages/Background.aspx>.

Benzer şekilde, yaşlı bireylerin hayatın farklı alanlarında karşılaştığı sorunlara veya imkanlara ilişkin kimi faaliyet, rapor ve belgeler için bakınız, <http://ageing.at/en/documents-and-presentations>

11 <https://social.un.org/ageing-working-group/>

12 <https://www.ohchr.org/EN/Issues/OlderPersons/IE/Pages/IEOlderPersons.aspx>

13 Yaşlı bireylerin insan haklarını korumak için uluslararası bir sözleşmenin gerekliliğine ilişkin tartışmaların genel bir değerlendirmesi için bakınız, Marthe Fredvang & Simon Biggs, "The Rights of Older Persons" (2012), Centre for Public Policy University of Melbourne <https://social.un.org/ageing-working-group/documents/fourth/Rightsofolderpersons.pdf>

Kaynakça

Olsson, I. A. (2013). Four competing approaches to international soft law. *Scandinavian Studies in Law*, 58, 177-196.

UN General Assembly (1948). *Universal Declaration of Human Rights*, 217 A (III).

UN General Assembly (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series - 993.

UN General Assembly (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights*, United Nations, Treaty Series - 999.

UN General Assembly (1991). *United Nations Principles for Older Persons*. 46/91.

UN General Assembly (2012). *Resolution adopted by the General Assembly on 20 December 2012: Towards a comprehensive and integral international legal instrument to promote and protect the rights and dignity of older persons*. Sixty-seventh session, Agenda item 27.